

Mirjana Ule

Prikrite spolne neenakosti v izobraževalnih potekih in prehodih

Povzetek: Izhajamo iz teze, ki jo danes razvija feministična teorija, da se spolna hierarhija v post-modernih, postpatriarhalnih družbah »posodablja«, nikakor pa se ne odpravlja. Čeprav ni dvoma, da institucionalne razmere v posameznih državah, kot so dostopnost izobraževanja, zaposlovanja in ekonomske samostojnosti, pomembno vplivajo na položaj deklic in mladih žensk, pa je njihova realizacija vendarle odvisna od kulturnih dejavnikov, posebej »spolne kulture« in »spolne ureditve«. To spolno ureditev lahko ustrezno analiziramo le, če upoštevamo veljavna razmerja moči, odkrita, predvsem pa prikrita. Treba je upoštevati, da je lahko spolna ureditev v neki družbi na videz uravnotežena, čeprav so razmerja moči med spoloma nesimetrična. In zdi se, da se v sodobni družbi dogaja ravno to. V članku bomo na podlagi statističnih in raziskovalnih podatkov analizirali prikrite mehanizme, ki učinkujejo na novo spolno diskriminacijo v procesu odraščanja, posebej v procesih izobraževanja deklet in mladih žensk. Izhajali bomo iz teze, da diskriminacijske spolne delitve izobraževalnih in poklicnih vlog danes temeljijo na neopaznih, »naravnih« vsakdanjih diskriminacijskih praksah in na spolno nensenzibiliziranih diskurzih, ki jih moč kapitala kot osrednjega gibalna družbe v sedanjem trenutku še krepi.

Ključne besede: feminizem, odraščanje, spolne vloge, izobraževalne poti, diskriminatorne prakse

UDK: 37.015.4:396

Pregledni znanstveni prispevek

Dr. Mirjana Ule, redna profesorica, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana, Slovenija; e-naslov: mirjana.ule@fdv.uni-lj.si

Uvod

Obdobje mladosti je posebno pomembno obdobje za socializacijo spolnih vlog in oblikovanje identitet. Spolne razlike postanejo vidnejše in očitnejše zaradi fizičnih sprememb in zaradi pritiskov h konformnosti s kulturno predpisanimi spolnimi vlogami (Arnett 2007, str. 143). Hkrati kultura izvaja v celotni moderni družbi večji socializacijski pritisk kot biološke spremembe in je celo pomembnejša za spolno specifično odraščanje kot biologija. Otrok se je po prevladujoči evropski predstavi, kolikor se je opredeljeval na podlagi kulturnih konceptov spola, enačil s feminilnostjo. Vzorčni primer otroka je bila majhna deklica, pasivna, ranljiva, odvisna (Burman 1999, str. 235). Znotraj kulturne reprezentacije spola se torej odraščanje v modernih družbah enači s prehajanjem otroka iz tipično ženskih k tipično moškim lastnostim delovanja in samoprepoznavanja.

Predstavljanje otrok kot pasivnih, odvisnih in ranljivih je vodilo k simbolnemu »odvzemu državljskih pravic« in nadomeščanju teh s procesi nadzora in vodenja otrok. Ta kulturni model so si prisvojile tudi stroke, ki se ukvarjajo z razvojem otroka, saj so tudi same proizvod nadzornih in regulacijskih praks (Rose 1999). Razvojni modeli so tipično moškocentrični v tem, da dajejo kulturno prednost »moškim« lastnostim: neodvisnosti, neranljivosti, aktivnosti, tekmovalnosti. Res je sicer, da so v pozni moderni v skladu s tipičnim neoliberalnim diskurzom o izbiri, individualizaciji razvoja, pravicah že otroci postavljeni v vloge porabnikov, ki imajo prav tako pravico do izbire.

Razvojni psihologi se z zamenjavo diskurza, ki temelji na »zaščiti in skrbi«, z drugim diskurzom, ki se opira na »soudedežbo in razumevanje«, hote ali nehoti pridružujejo razvijanju otroškega trga, ki otroke obravnava kot razsodne potrošnike, sposobne avtonomne izbire in odločanja (Gergen in Davis 1997). V taki vlogi pogosto nastopajo kot statusni simbol svojih staršev. Tako se medijski diskurzi, predvsem oglaševalski, pogosto sklicujejo na pravico otrok do popolne soudeležbe na trgu. V tem neoliberalnem diskurzu se zdi, da postajajo tudi spolne vloge v odraščanju nepomembne. Liberalni diskurz namreč obravnava vse pravice kot enake in enakopravne, iz česar sledi, da zgledi razmerja moči in neenakosti. V članku pa želimo pokazati, kako se znotraj novih diskurzov odraščanja ohranjajo

stari modeli. Predvsem se spolno specifični scenariji odraščanja ohranjajo s tem, da se iz odkritih oblik socializacijskih in izobraževalnih praks prenašajo v prikritih, ki se kažejo v spolno značilnih izobraževalnih potekih in prehodih, v izbirah študijskih smeri. Težava pa je, ker spolne razlike postanejo vidne in omejujoče za mlade ženske šele na prehodu iz izobraževanja v zaposlovanje, ko so izobraževalne poti že določene oziroma končane.

Individualizacija odraščanja in spolne razlike

Individualizacija življenjskih potekov je eden od osrednjih pojmov, ki so jih v minulih dveh desetletjih razvili družboslovci, da bi razložili spremembe v odraščanju novih generacij. Z njim se poskušajo zajeti novi načini in institucije socializacije posameznic in posameznikov. To ni niti enostransko pozitiven pojem, ki »odpira možnosti« avtonomije in emancipacije, niti enostransko negativen, ki bi na primer obsegal procese osamitve, privatizacije, narcisističnih patologij. Obsega prav ambivalentnost družbenih in psiholoških procesov in struktur, ki jih proizvaja nova faza modernizacije. *Individualizacija* pomeni preobrat od prevlade vnaprej določenih razrednih, spolnih, kulturnih identitet k vse bolj osebnim življenjskim načrtom. Paradoksalno je ravno zaradi širjenja aparatov države, zlasti izobraževalnih, socialnih, svetovalnih, zdravstvenih institucij, potrebno individualno vodenje življenjskega poteka. Ljudje moramo posamično izbirati te institucije in voditi življenje skozi njih. Beck temu pravi »institucionalna individualizacija« (Beck in Beck - Gernsheim 2002).

Institucije sodobnih družb nagovarjajo posameznike in ne skupin ter s tem pri njih zbujejo prepričanje, da mora vsak sam poskrbeti za svoje življenje. Individualizacija je zato tudi prelaganje družbenih zahtev, odgovornosti, nadzorovanja in urejanja na posameznike. Vendar to ne pomeni, da se ljudje zato osamosvajajo od zunanjega nadzora in družbenih omejitev. Individualizirani posamezniki so še vedno ali vse bolj odvisni od izobraževalnih in socialnih ustanov, pravnih uredb, od zdravstvenih, psiholoških, pedagoških nasvetov, od trga dela, smernic, ki jih ponujajo mediji in oglaševalska industrija. Individualizacija zato ne pomeni nujno širitve posameznikove izbire in odločitev, temveč predvsem spremembo načina družbenega nadzora. Individualizacija je torej protisloven družbeni proces, ki nosi v sebi oboje, možnost osvobajanja od tradicionalnih vezi in odvisnosti, pa tudi nove, morda še hujše odvisnosti od nevidnih zahtev trgov (dela, znanja, identitet), na katerih naj bi se izkazali kot sposobni igralci.

Družbene institucije so namreč vse bolj organizirane na podmeni kompetentnih subjektov, ki se zmorejo individualno odločati tako, da obvladajo kompleksne družbene razmere in se izognejo negativnim posledicam svojih odločitev. Za videzom avtonomnosti življenjskih izbir pogosto tiči groba stvarnost starih družbenih delitev in razmerij moči, ki na primer nekemu omogočajo, da svoje življenjske izbire izoblikuje v zanimivo biografsko kariero, drugemu pa morda kljub vsem njegovim prizadevanjem omogočajo izbiranje med omejenimi možnostmi ali mu sploh ne omogočajo izbire. Velika razlika je med življenjsko biografijo, ki nastaja

kot posledica zavestnih izbir, ki so prispevek k samooblikovanju posameznika, in biografijo, ki je predvsem rezultat bolj ali manj slabih kompromisov med željami in možnostmi uresničenja teh želja. Tu se prikrito kažejo razlike med priložnostmi in omejitvami, ki so posledica tudi spolnih razlik, ki pogosto določajo smisel in vsebino naših izbir in še bolj njihovih posledic.

Značilnosti ženske mladosti se spreminjajo z zgodovinskim obdobjem, družbenim kontekstom, rasno, etnično in razredno pripadnostjo, spolnimi praksami. Na položaj deklet in žensk imajo najpomembnejši vpliv kulturni dejavniki, posebej spolna kultura, spolni red in spolna ureditev. *Spolna kultura* zajema vladajoče predstave o tem, kaj so zaželeni, »pravilni« odnosi v delitvi dela in vlog med spoloma v neki družbi. *Spolni red* zajema razmeroma stabilne strukture spolnih razmerij in odnose med različnimi družbenimi institucijami, ki se nanašajo na spolne strukture; gre npr. za delitev družbene moči in čustvenega ali telesnega razmerja med spoloma. *Spolna ureditev* zajema družbeni okvir, ki ga proizvajata spolna kultura in spolni red (Pfau - Effinger 1998). Ključne sestavine spolne ureditve so vloge socialnih akterjev in akterk, njihova pogajanja o zavezujočih vsebinah spolne kulture in spolnih struktur.

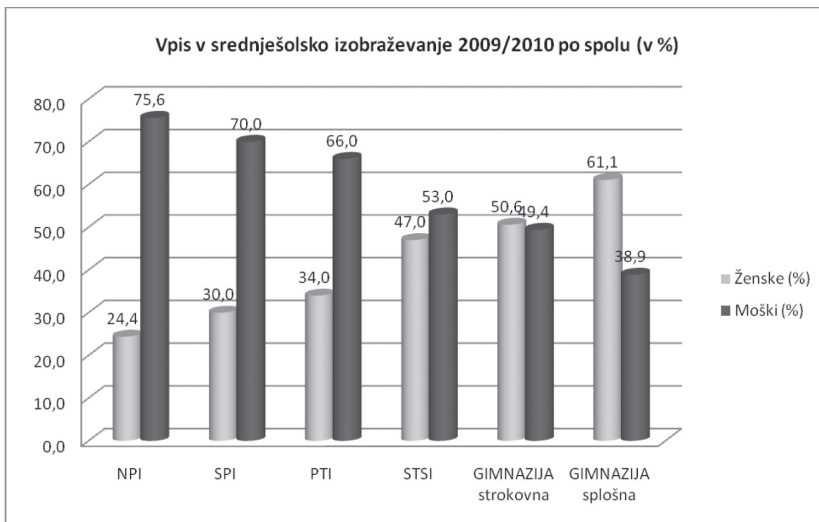
V družbah obstajajo razmeroma trajne kulturne tradicije in socialne strukture, ki na videz predstavljajo povezovalno moč v vsakokratni družbi. Te vplivajo na odnose, interakcije in kulturno klimo. Poleg tega v vsaki družbi obstaja vrsta dominantnih kulturnih vrednot in predstav, ki vplivajo na vsaj navidezno družbeno povezanost. Seveda obstajajo tudi alternativni kulturni vrednotni sistemi, ki lahko bolj ali manj izzivajo veljavni vrednotni sistem. Kulturne spremembe so odvisne od tega, kako se akterji spoprijemajo s protislovji in z alternativami vrednotnega sistema. Modeli spolne kulture se nanašajo na delitev dela na »moška« in »ženska« področja dela, na družbeno vrednotenje moških in ženskih področij dela, na definicijo otroštva nasproti odraslosti, na razmerja moči in odvisnosti med moškimi in ženskami ter med otroštvom in odraslostjo.

Spolne ureditve se razlikujejo predvsem glede na to, katere kulturne vrednote in kulturni ideali določajo spolno delitev dela; npr. glavna področja dela za ženske in moške, družbeno vrednotenje teh področij, odvisnosti med ženskami in moškimi, ki od tod izhajajo, ter medgeneracijske odnose, na primer socialno konstrukcijo otroštva, materinstva in očetovstva. Ključna značilnost spolne ureditve je vloga socialnih akterjev, njihovih pogajanj in bojev v okvirih spolne kulture in spolnega reda. Pri tem moramo nujno upoštevati razmerja moči (ravnotežja moči), napetosti in protislovja v procesu reprodukcije in spreminjanja spolne ureditve. Te predstave so institucionalizirane kot norme in zato ostajajo razmeroma konstantne in so glavna oporna točka za vsakdanje vedenje posameznikov oziroma posameznic in njihovo delovanje v socialnih institucijah. Veljavno spolno ureditev lahko ustrezno analiziramo le tedaj, če upoštevamo razmerja moči, družbene napetosti in protislovja, procese reprodukcije in spremembe v različnih družbenih razmerjih. Pri tem je treba upoštevati, da je lahko spolna ureditev v neki družbi uravnotežena, čeprav so razmerja moči med spoloma asimetrična. In zdi se, da se v sodobni družbi dogaja ravno to.

Vpliv izobraževalnega poteka na spolne ureditve odraščanja

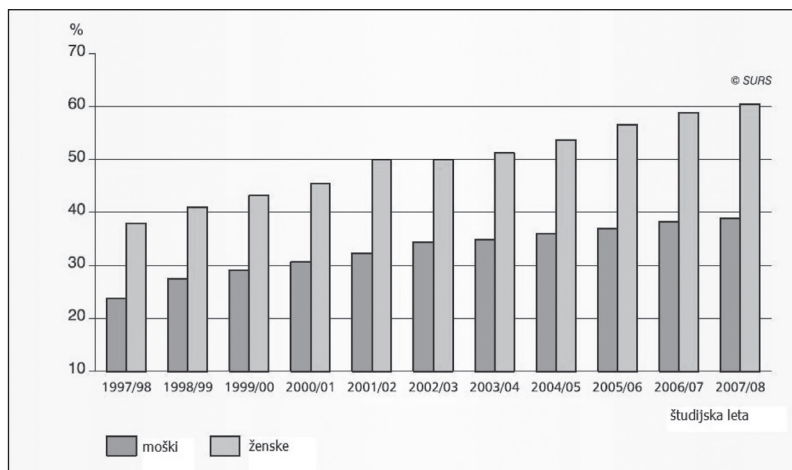
Za pozno moderno je značilno, da vladajoči diskurzi in družbene silnice, ki obkrožajo in oblikujejo odraščanje in spol, omogočajo definicijo različnih vrst spolno zaznamovanih vzorcev odraščanja. Čeprav ni dvoma, da institucionalne razmere v posameznih državah, kot so dostopnost izobraževanja, zaposlovanja in ekonomske samostojnosti, pomembno vplivajo na položaj deklic in mladih žensk, pa je njihova realizacija vendarle pod vplivom države in njenih politik. Tudi položaj in družbene možnosti deklic in deklet kažejo notranjo necelovitost sistemov, pri čemer je najpomembnejši izobraževalni. Odprtost šole za oba spola daje dekletom možnosti za izobraževanje v različnih smereh in raznotere delovne kvalifikacije ter samostojno poklicno kariero, hkrati pa jim vloge, ki jim jih v odraščanju pripisujejo kultura z mediji in posebej še ekonomska sfera, omejujejo perspektive (Ule 2008). Te omejitve lahko presegajo le z velikimi napori in tveganji.

Ravno tako se na prvi pogled zdi, da so dekleta več pridobila z »novo neoliberalno ekonomijo« kot fantje. Zdi se, da bolje izrabljajo ponudbo vse višjih stopenj izobrazbe. Vse več jih konča izobraževanje na vse višjih stopnjah. Pri učnem uspehu so na vseh ravneh izobraževanja vse boljše. Po spolni sestavi vključenih v srednješolske programe bi predvidevali, da je izobraževanje deklet kakovostnejše, saj so spolne razlike v različnih srednješolskih programih v Sloveniji od manj zahtevnih poklicnih do splošnih gimnazijskih programov očitno v prid deklet.

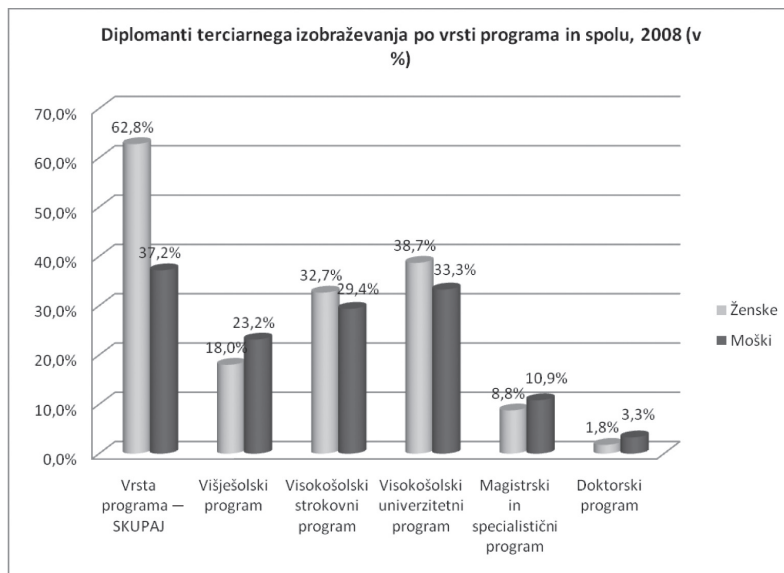
Graf 1: Vpis v srednješolsko izobraževanje 2009/10 po spolu (vir: Statistični urad Republike Slovenije)

Leta 2009 je bilo od skupnega števila vpisanih v vse programe terciarnega izobraževanja v Sloveniji vključenih 57,8 % deklet. Graf 2 prikazuje, kako se je zadnje desetletje povečalo število vključenih v terciarno izobraževanje in da je to povečanje bistveno večje pri dekletih kot pri fantih.

Graf 2: Delež mladih (19–23 let), vključenih v terciarne oblike izobraževanja, po spolu v letih 1997–2008 v Sloveniji (vir: Statistični urad Republike Slovenije)

Zadnji podatki Statističnega urada Republike Slovenije o spolni sestavi diplomiranih kažejo, da je med diplomiranimi na terciarni stopnji izobraževanja pomembno več deklet kot fantov: tako je leta 2008 od celotne populacije diplomiranih na višjih in visokih ter univerzitetnih programih v Sloveniji diplomiralo 63 % deklet in le 37 % fantov. Zanimivo pa je, da se ta trend ne nadaljuje pri doktorskem študiju. Isto leto je doktoriralo 1,8 % deklet in 3,3 % fantov.

Graf 3: Delež diplomantov terciarnega izobraževanja po vrsti programa in spolu, Slovenija, 2008 (vir: Statistični urad Republike Slovenije)

Razmere glede izobraževanja deklet so se začele res korenito spreminjati v prid deklet v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Raziskave pa kljub temu kažejo, da so vzorci odraščanja še vedno močno opredeljeni s spolnimi stereotipi. Četudi so dekleta množično vstopila na višje stopnje izobraževanja, so kljub temu ostajala pri tipično »ženskih študijih«, fantje pa so se usposabljali za vstop v nove ugledne poklice, na primer povezane z novimi tehnologijami. To potrjujejo tudi statistični kazalci o izobraževalnih poteh deklet in fantov v Sloveniji in Evropi. Analiza vključenosti v posamezne programe študija na terciarni stopnji pokaže sliko, ki za dekleta ni ravno ugodna. Dekleta prevladujejo v pedagoških, humanističnih, družboslovnih, zdravstvenih in socialnih programih, fantje pa v naravoslovno-tehniških. Zaradi velikega pomena naravoslovno-tehniških in posebej še računalniških znanj v novih tehnoloških panogah so podatki o razmerjih med dečki in deklicami, ki se izobražujejo za te poklice in znanja, seveda ugodnejši za moške, če upoštevamo možnosti za uspešno poklicno kariero diplomantk in diplomantov.

PODROČJA IZOBRAŽEVANJA	Skupaj	Moški	Ženske
Področja izobraževanja – SKUPAJ	100,0 %	42,2 %	57,8 %
Izobraževanje	7,4 %	18,6 %	81,4 %
Umetnost in humanistika	8,3 %	31,0 %	69,0 %
Družbene vede, poslovne vede in pravo	37,5 %	32,5 %	67,5 %
Znanost, matematika in računalništvo	6,7 %	60,8 %	39,2 %
Tehnika, proizvodne in predelovalne tehnologije in gradbeništvo	18,9 %	74,6 %	25,4 %
Kmetijstvo in veterina	3,2 %	43,8 %	56,2 %
Zdravstvo in sociala	8,7 %	23,0 %	77,0 %
Storitve	9,3 %	47,8 %	52,2 %

Tabela 1: Študenti terciarnega izobraževanja po področjih izobraževanja in spolu, 2009 (vir: Statistični urad Republike Slovenije)

Tudi podatki Eurostata kažejo, da na tradicionalno moških smereh študija skorajda v vseh državah EU prevladujejo fantje. Področja šolanja, ki jih fantje in dekleta različno »izbirajo«, pa niso povezana z nadarjenostjo in s sposobnostmi deklet in fantov. Kot kaže raziskava PISA 2006, ki je bila opravljena v okviru OECD, so na primer dekleta v Sloveniji v povprečju za 8 točk boljša od fantov v poznavanju naravoslovja. Vendar pa dekleta sestavljajo le zelo majhen delež populacije, le 4,8 %, ki je končala izobraževanje iz matematike, naravoslovja in računalništva. Tudi evropsko povprečje je tu zelo nizko. Deklet v naravoslovju in matematiki je le 11,8 %, čeprav je naravoslovno znanje deklet boljše od znanja fantov v kar nekaj državah EU. Poleg Slovenije to velja za Bolgarijo, Estonijo, Finsko, Grčijo, Latvijo, Litvo in Romunijo (Šribar in Ule 2008). Vse drugačno sliko iz spolne perspektive kaže pregled izobraževanja v družboslovju in humanistiki. V skladu s segmentacijo področij v raziskavi EUROSTAT gre za izobraževanje, ki usposablja za učiteljski poklic, humanistiko, družboslovje in ekonomijo ter za umetniške šole. Tu skorajda v celoti, v vseh državah EU, prevladujejo dekleta.

Očitno je, da se sposobnosti in nadarjenost deklet ne izražajo ustrezno v njihovih študijskih in poklicnih izbirah. Razlika med nadarjenostjo in izbirami je preprosto prevelika, da bi jo lahko pripisali nekakšnim endogenim ali naključnim zunanjim dejavnikom. Dokaz za neuravnoteženo spolno pripisovanje in predpisovanje vlog je, da dominantne študijske izbire natanko ustrezajo prevladujočim predstavam o »za ženske primernih« šolanju in poklicih. Seveda obstajajo tudi sorodni predsodki pri fantih glede domnevno »moških« šolskih smeri študija in poklicev.

Podobna razmerja je ugotavljala že raziskava o izobraževanju deklic in žensk v Evropi iz leta 1994, ki je bila pripravljena za Unescovo poročilo o izobraževanju deklic v Evropi (UNESCO 1994). Unescovo poročilo ponuja nekaj domnev, od kod tako veliko nesorazmerje v zastopanosti deklet in fantov pri študiju naravoslovja, tehnike in matematike ter pri humanističnih, družboslovnih in drugih študijih. Na izbiro lahko vplivajo pričakovanja okolja ali prikrita družbena pričakovanja glede tradicionalnih spolnih vlog. Ta pričakovanja omejujejo raznolikost študijskih in poklicnih želja in možnosti, ki sicer obstajajo v populaciji deklet. Dekleta lahko izberejo vrsto šolanja tudi v nasprotju s svojo voljo, ker se niso zmogla postaviti po robu stereotipnim pričakovanjem staršev glede svojih bodočih poklicnih vlog, pa tudi svojim lastnim internaliziranim spolnim stereotipom (prav tam, str. 15). Poleg pričakovanj in zahtev glede »ženskih« študijev in poklicev imajo močan delež pri obnavljanju spolno neuravnoteženih izbir področja šolanja in izbire poklica tudi podobno močni kontrastni spolni stereotipi o »moških« študijih in poklicih, ki v naravoslovno in tehniško šolanje in temu ustrezne poklice usmerjajo predvsem fante, ne pa dekleta. Takšno spolno neuravnoteženo »usmerjanje« lahko nadalje krepijo prikriti kurikuli, ki se kažejo v stereotipnih učnih vsebinah, izbirah primerov, učnih metodah in splošnem ozračju v učilnicah.

Ti podatki kažejo še na nekaj več, namreč na neke vrste psevdointeres družbe, izobraževalnih institucij, svetovalnih služb, staršev za izobraževanje deklet. Že raziskave iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja so opozorile na ta problem, namreč da so dekletom sicer vedno bolj odprte visoke stopnje izobraževanja, vendar ne tudi ustrezne višje stopnje v poklicni karieri. Sodeč po teh podatkih lahko dekleta v znatno manjši stopnji kot fantje pričakujejo karieri vzpon in poklicni uspeh. Wellendorf domneva, da dekleta tudi svojih študijskih in poklicnih izbir ne oblikujejo tako močno glede na svoja osebna nagnjenja in nadarjenost, kot je to značilno za izbire fantov. Od deklet se pričakuje predvsem, da so pridna, ne pa da so uspešna (Wellendorf 1979). Raziskave so tudi pokazale, da dekleta že v času družinske socializacije bolj kot fantje sprejemajo ekstrinzično motivacijo za učenje, pridno izpolnjujejo šolske obveznosti, se bolj kot fantje usmerjajo v formalno izpolnjevanje šolskih obveznosti. Ker pa ne razvijejo resničnega interesa za učne vsebine, se utrudijo od šole in zato se njihove želje, užitki ne vežejo na izobraževanje (Ule 1986).

Podaljševanje izobraževanja torej ni nujno emancipatorni dejavnik odraščanja mladih deklet. Lahko celo vodi v regresijo in infantilizacijo mladih deklet. Takšne oblike regresije naprej in dodatno spodbujata in krepita še sodobna potrošnja in industrija zabave. Trg in tržni pozivi nagovarjajo dekleta s simboli in z metaforami, ki obnavljajo stereotipne predstave o tipičnih ženskih vlogah in s tem poglobljajo

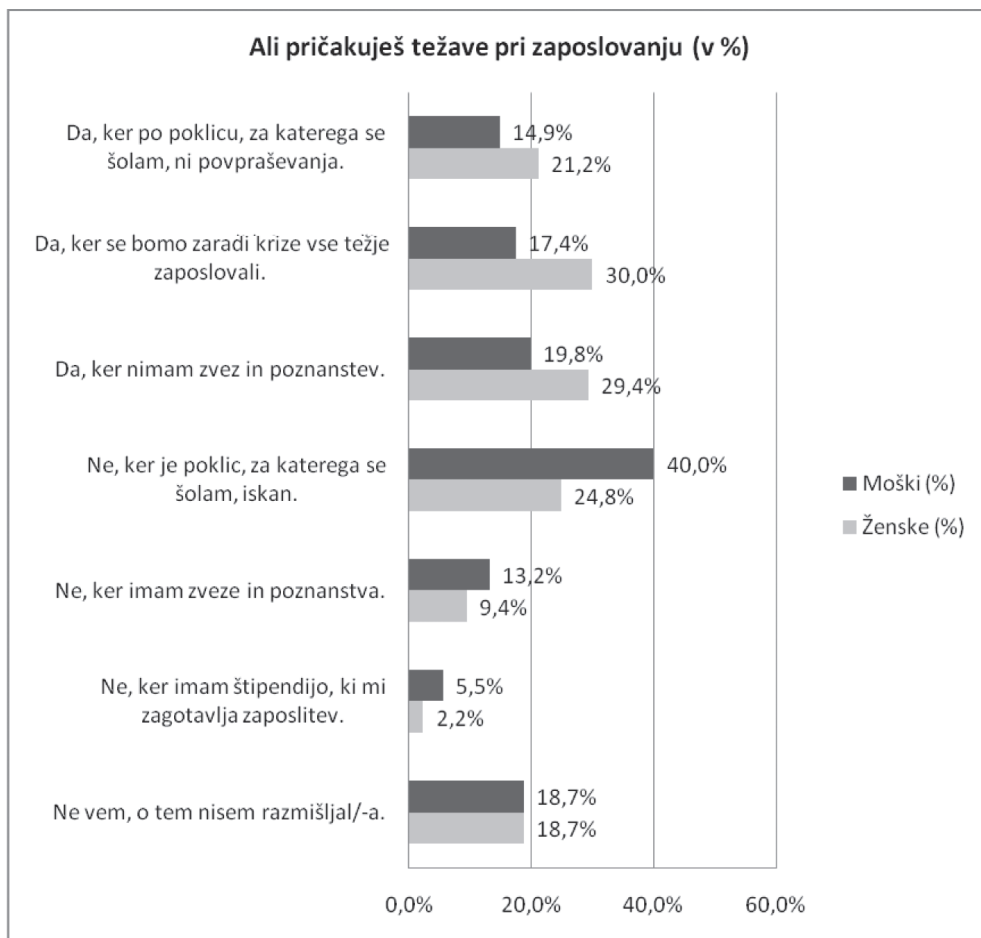
spolne razlike, ki delujejo v škodo žensk. Pripisovanje »nedoraslosti« v pomenu življenjske nekompetentnosti deklet se kaže tudi v vsakdanjem jeziku, saj je dokaj uveljavljeno govoriti o »dekletu«, »punčki« celo tedaj, ko se nagovarja odrasla ženska. To naj bi bil celo kompliment, kar kaže na moč opisane konstrukcije ženskosti kot nečesa pomanjkljivega v svetu »odraslosti«. »Prava« dekleta – tako ugotavlja L. Johnson (1993, str. 6) v raziskavi o diskurzih dekliškosti – naj bi bila heteroseksualna, nedolžna, podredljiva, pozorna na svoj videz, usmerjena k družini, poklicno nezainteresirana in ustrežljiva. Zdi se, kot da gre pri dekletih in ženskah predvsem za čim »hitrejši tek zato, da bi obstale na mestu«.

Hkrati je jasno, da gospodarstvo ne potrebuje toliko univerzitetno izobraženih ljudi, kot jih producira izobraževalni sistem. To neujemanje med razvojem sodobnega gospodarstva in širjenjem možnosti za univerzitetno izobrazbo deprivilegira številne mlade, očitno predvsem dekleta, in povzroča, da izgubljajo vero v to, da je dobra izobrazba pogoj za življenjski uspeh. To seveda dodatno zmanjšuje pripravljenost za prehod deklet v tradicionalno moške študijske izbire. To ne pomeni nujno, da so moške izbire kaj bolj reflektirane in avtonomnejše ter bolj prilagojene moški nadarjenosti in poklicnim željam. Oboje, izbire moških in žensk, so prilagojene strukturam izobraževanja, ki se oblikujejo pod vplivom sodobnih ekonomskih razmer, trga dela in kulturno-ideoloških predstav o »moških« oziroma »ženskih« poklicih in karierah, s to razliko, da so moške izbire propulzivnejše na zaposlitvenem trgu.

Spolne razlike v prehodih iz izobraževanja v zaposlovanje

Tudi statistika zaposlovanja kaže podobne trende. Za veliko deklet je njihovo podaljšano izobraževanje prej odsev manjših možnosti na trgu delovne sile kot večjih možnosti v izobraževanju. Sicer za mlade nasploh danes velja, da številni, ko končajo izobraževanje, preidejo v zaposlitve, ki so daleč pod ravniyo njihove izobrazbe. Značilno je, da so tu spet najbolj prizadeti pripadnice in pripadniki nižjih slojev, etničnih manjšin in ženske. To, kdo dobi delo, ustrezno izobrazbi, je med enako usposobljenimi mladimi precej odvisno od družinskega ozadja, razrednega položaja in spola. »Univerzitetna diploma je vstopnica, ki dovoljuje vstop na pot do uspeha, toda nikakor ni vstopnica za uspeh« (Côté in Allahar 1994, str. 40). Za tiste, ki ne morejo priti niti do te vstopnice, je ta poverilnica kruta igra. Kruta realnost je, da se mora veliko mladih (deklet) srečati s to deziluzijo življenjskih načrtov.

Čeprav je res, da odstotek zaposlenih žensk v Evropski skupnosti vztrajno raste, pa je več žensk kot moških zaposlenih v prekarnih oblikah zaposlitev; to so zaposlitve za omejen čas, slabo plačana dela v storitvenih dejavnostih, kar so nekateri ekonomisti poimenovali »*drugi trg dela*«. Poleg tega imajo manj zanesljive poklicne kariere kot moški in redkeje dobijo boljše plačana delovna mesta kot moški. To je za dekleta posebej nevarno v časih družbenih kriz. Ko postane izobraževanje za družino preveliko breme, se najprej znižajo aspiracije za izobraževanje deklet. Ko se zaposlitveni trg oži, imajo več težav pri zaposlovanju ženske. To potrjujejo tudi podatki iz raziskav, npr. iz raziskave študentske mladine v Sloveniji, ki smo jo opravili leta 2008 na vzorcu 3008 študentov in študentk vseh univerz v Sloveniji.

Graf 4: Težave pri zaposlovanju (vir: Ule, Tivadar, Kurdija in Rajšp 2008)

Primerjava med spoloma kaže, da študentke pričakujejo pomembno več težav pri zaposlovanju kot študentje. Tudi odgovori na vprašanje, kaj jih skrbi v prihodnosti, pokažejo večjo zaskrbljenost študentk v vseh situacijah. Predvsem jih bolj skrbi, da bi bile brezposelne (Ule, Tivadar, Kurdija in Rajšp 2008).

Čeprav je načelno mladim ženskam odprta pot do poklicnih karier, je manj verjetno, da bodo dosegle ugledna delovna mesta, celo v zelo feminiziranih poklicih. Teže kot moški dobijo zaposlitev, ustrezno svoji izobrazbi. Zato ni čudno, da svoje zaposlitvene želje omejijo na varnost zaposlitve. Najbolj zaželene za študentke po ugotovitvah prej omenjene raziskave so državne službe. Po njihovem mnenju te službe dajejo ženskam varen socialni položaj in varno poklicno identiteto. Čeprav izbira poklicev, za katere se odločajo mlade ženske, odraža spolni model odločanja za poklic, zanje zaposlitev ni manj pomembna kot za fante in brezposelnost zanje ni nič manj porazna kot za fante.

Feministična kritika prikritih oblik spolne diskriminacije

Že feministična gibanja v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja so opozorila, da v času silnega razvoja sodobnih tehnologij in moderne demokracije ostaja nerešen eden od najstarejših problemov človeštva – problem neuravnovešenih odnosov med spoloma. Feministična gibanja in njihovi različni teoretski miselni tokovi so brez dvoma vplivali na to, da je enakopravnost žensk prišla v politične programe evropskih in ameriških demokracij. S svojo teoretsko in praktično dejavnostjo so vznemirila dotedanje dolgotrajne in nevprašljive politične in znanstvene poglede na družbena razmerja in odnose med spoloma. Feministični študij – akademski, institucionalni plod razvoja feminističnih gibanj – je razvil ključno teorijsko inovacijo v družbenih vedah – feministično perspektivo v razumevanju in razlagi družbenih pojavov in protislovij.

Feministična perspektiva v središče svoje pozornosti postavi način življenja, aktivnosti in interese žensk, zasebnost, družino, telo. Cilj te študijske perspektive je, da pokaže relevantnost spolne delitve kot temelja *družbene organizacije neenakosti* (Papič 1989). Glavni odpor proti afirmaciji feministične perspektive je prihajal od predstavnikov etabrirane znanosti in je bil posledica njihovega odpora proti emancipatornemu diskurzu. Glavni argument proti feministični perspektivi je bil, da je neznanstveno-politično obarvana, da feministične študije niso diskurzivne, ampak so bolj intuitivne narave. Vendar je emancipatorni diskurz vendarle postopoma postal sestavni del družbenih znanosti. Feministične analize so uspešno dokazale razliko med naravnim (*sex*) in kulturnim »spolom« (*gender*), a tudi to, da je sama razlika med naravo in kulturo socialna konstrukcija. Vprašljivo je še, ali gre le za »spolno razliko« ali za načelo družbene organizacije, ki ureja razmerja moči med spoloma. Feministična teorija trdi, da za »spolnimi razlikami« tiči prikrit družbeni proces identifikacij in razlikovanj, ne pa razmeroma fiksna množica razlikovalnih atributov. Ta proces identifikacij in razlikovanj je močno kulturno in družbeno kontingenten. S tem so feministke in feministi tudi dekonstruirali pojem ženske (in moškega) kot enotne socialne kategorije. Moškost in ženskost torej nista jedrni identiteti, pač pa ljudje »delamo spol« in se temu ustrezno začasno uvrščamo v družbene strukture (Cole, Zucker in Duncan 2001).

V generaciji mladih žensk, ki vstopajo v samostojno življenje zadnji dve desetletji po feminističnih gibanjih, se zdijo številni dosežki teh gibanj samoumevni. Mnogi menijo, da smo v zadnjih desetletjih doživeli velik napredek v priložnostih za dekleta in mlade ženske. Ženske so se ekonomsko osamosvojile, lahko odločajo o poklicni karieri, načinu življenja, rojevanju. Vse te svobode skoraj ni bilo mogoče misliti še pred približno pol stoletja. Nekateri celo menijo, da se je obdobje feminizma končalo, ker so ženske dosegle vse cilje, za katere so se borila feministična gibanja sedemdesetih in osemdesetih let. Zato družbene spremembe, ki so jih spodbudila feministična gibanja, za sodobne generacije mladih žensk najpogosteje niso dejavniki, ki bi oblikovali njihovo identiteto. Toda te priložnosti in svobode so veliko preveč labilne in občutljive za spremembe v družbenih razmerjih in odnosih, kot smo poskušali pokazati tudi z dosedanja razpravo, da ne bi bili še naprej pozorni na oblike pritiskov in pristranskosti ter diskriminacij v odraščanju deklet in mladih žensk.

Izkušnje iz zadnjih desetletij že kažejo, da izenačevanje priložnosti ne vodi do zmanjševanja neenakosti na podlagi spola. Neoliberalne družbe so osredičene predvsem na upravljanje kapitala, financ, lastnine in ne na procese reprodukcije. Zato so v javnih in političnih programih procesi socializacije, odraščanja, politike enakih možnosti zapostavljeni oziroma preloženi na ramena posameznikov in posameznic. Kapital se globalizira, njegovi stroški pa individualizirajo. Neoliberalna ekonomija tako odpravlja številna varovala, ki so ogrožene skupine branila pred izkoriščanjem, med njimi tudi ženske (Obando 2008). Posledice so, da so ženske danes že bolj kot moški izpostavljene tveganjem v življenjskih potekih in prehodih. Novi neoliberalni modeli sicer zagovarjajo enakost spolov v javni in zasebni sferi, vendar nadaljujejo prikrto diskriminacijo, ker je glavni cilj teh politik dobiček.

Sklep

Za pozno moderno je značilno, da vladajoči diskurzi in družbene silnice, ki obkrožajo in oblikujejo odraščanje in spol, omogočajo definicijo različnih vrst spolno zaznamovanih vzorcev odraščanja. Odraščanje deklet in deklic pa je še vedno zaznamovano z vsaj stalnimi implicitnimi pogajanjmi o spolnih neenakostih. Vrnitev koncepta otroka kot majhnega odraslega v neoliberalnem modelu sodobne družbe, ki smo ga omenili v uvodu, je posebno sporna za odraščanje deklic in deklet. Trg s ponudbo nagovarja predvsem njih, sklicujoč se na potrebe otrok/deklic, da bi bile sprejete, priznane, samozavestne. Tako se že otroci/deklice učijo, da se družbena sprejemljivost kupuje. Hkrati to kaže na psevdointeres družbe za dosežke in ambicije deklet in mladih žensk.

Sodobna potrošniška družba izvaja pritisk na ženske drugače, veliko bolj prikrito in prefinjeno. Mlade ženske se danes ne socializirajo v spolno vlogo s tradicionalnimi diskurzi rojevanja, družine in gospodinjstva. Danes se socializirajo s pritiski glede fizičnega videza, telesne samopodobe, modnih zahtev in smernic. Feministične avtorice opažajo, da so sodobne družbe »oropale dekleta za njihov glas in jih pozicionirale kot zelo ranljive in psihološko obremenjene nove Ofelije« (Pipher 1994, str. 9). Fizična privlačnost, ki jo narekujejo trg in mediji, postaja pomemben del ženske spolne vloge. Temu C. Wallace (1991) pravi spolno okrepljena hipoteza (*gender intensification hypothesis*). Druge raziskave so potrdile to hipotezo (Galambos 2004). Res je sicer, da sodobni potrošniško usmerjeni individualizem goji pravi kult fizične podobe in fizične privlačnosti, to pa podpira narcistične oblike sebstva. Te težnje sicer enako zadevajo oba spola, vendar v različni smeri. Narcizem moških se praviloma kaže kot izraz želje po dominaciji nad drugimi in povzdigovanja svojega ega, pri ženskah pa se kaže bolj kot iskanje priznanja in čustvene podpore (Wardetzki 2006). V tem narcizmu se moški veliko lažje kot ženske uveljavijo s svojo izobrazbo, znanjem in poklicnimi sposobnostmi. Ženski narcizem pa je v sodobnem potrošniškem individualizmu primarno vezan na telesno samopodobo, ki je postavljena na ogled.

Lahko sklenemo, da je »nova moč« deklic navidezna, da se celo krepijo novi, bolj prikriti pritiski na dekleta in mlade ženske, ohranjajo pa se tudi stare seksistične

oblike omejevanja in podrejanja. Mlade ženske so danes ujete v situacijo, kjer so sicer odstranjene formalne ovire enakopravnosti, a obstajajo številne subtilnejše, prikritе ovire v obliki seksističnih mnenj in ideologij spolnih vlog. Hkrati se zdi, da zgolj osebna izbira in individualna sposobnost določata, kaj bo s posameznico v teh razmerah. Spolne razlike v izobraževalnih potekih, na katere smo opozorili v članku, pa kažejo, da te izbire vendarle niso tako svobodne in individualizirane in da danes prikriti izobraževalni kurikulum deluje na izobraževalne prehode in izbire poklicnih smeri, ki se izostrijo na terciarni ravni študija. Je pa najbrž to razlog, da predvsem mlade ženske ravno zaradi te navidezne možnosti individualne izbire ne prepoznajo diskriminacijskih mehanizmov in nimajo potrebe po organiziranem delovanju in aktivizmu.

Literatura in viri

- Aapola, S., Gonick, M., in Harris, A. (2005). *Young Femininity. Girlhood, Power and Social Change*. Houndmills in New York: Palgrave.
- Arnett, J. J. (2007). *Adolescence and Emerging Adulthood*. New Jersey, Pearson: Prentice Hall.
- Burman, E. (1999). »Kaj je?« Maskulnost in femininost v kulturnih reprezentacijah otroštva. V: Ule, M. (ur.). *Predsodki in diskriminacija*. Ljubljana: ZPS, str. 233–253.
- Cole, E., Zucker, A., in Duncan, L. (2001). *Changing society, changing women (and men)*. V: Unger, R. K. (ur.). *Handbook of the Psychology of Women and Gender*. New York: Wiley & Sons, str. 410–423.
- Galambos, N. (2004). *Gender and gender role development in adolescence*. V: Lerner, R., in Steinberg, L. (ur.). *Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley, str. 233–262.
- Gergen, M., in Davis, S. (ur.) (1997). *Toward a new Psychology of Gender*. New York: Routledge.
- Johnson, L. (1993). *The Modern Girl*. Sidney: Allen and Unwin.
- OECD PISA (2006). http://www.pisa.oecd.org/document/2/0,3343,en_32252351_32236191_3971_8850_1_1_1_1,00.html (25. 5. 2010)
- Obando, A. E. (2008). *Women facing globalization: The impact of neo-liberal globalization on the economic, social and cultural rights of women*. <http://www.awid.org/eng/Issues-and-Analysis/Library/Women-Facing-Globalization-The-impact-of-neo-liberal-globalization-on-the-economic-social-and-cultural-rights-of-women> (12. 5. 2010)
- Papić, Ž. (1989). *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO.
- Pfau - Effinger, B. (1998). *Gender Cultures and the Gender Arrangement: A Theoretical Framework for Cross-National Gender Research Innovation*, 11, št. 2, str. 147–162.
- Pipher, M. (1994). *Reviving Ophelia: Saving the Selves of Adolescent Girls*. New York: Grosset in Putnam.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statistični urad RS (2009). *Mladi v Sloveniji*. Ljubljana: SURS.

- Šribar, R., in Ule, M. (2008). Status and social opportunities of the girl child: expert study. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences.
- Ule, M. (1986). Od krize psihologije h kritični psihologiji. Ljubljana: DE.
- Ule, M. (2008). Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja. Ljubljana: Založba FDV.
- Ule, M., Tivadar, B., Kurdija, S., in Rajšp, S. (2008). Socialnoekonomski položaj študentov v Sloveniji. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: CSP IDV.
- UNESCO (1994). Education of Girls and Women in Europe. Contribution of UNESCO to the European Conference on Women. <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001029/102969E.pdf> (25. 5. 2010).
- Walkerdine, V., Lucey, H., in Melody, J. (2001). Growing Up Girl. Psychosocial Explorations of Gender and Class. New York: New York University Press.
- Wallace, C. (1991). New Patterns of Gender Identity in Youth. V: Heinz, W. (ur.). The Life Course and Social Change: Comparative Perspectives. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Wardetzki, B. (2006). Weiblicher Narzißmus. Der Hunger nach Anerkennung. München: Kösel.
- Wellendorf, F. (1979). Schulische Sozialisation und Identität. Weinheim: Beltz.